

МОЎНАЯ АСОБА ПАЛЕШУКА Ў КАЗАЧНЫМ ЭПАСЕ МАЗЫРСКАГА ПАЛЕССЯ

Г. В. Юдзянкова¹, В. В. Струкаў²

¹ кандыдат філалагічных навук, загадчык аспірантуры
Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь.
E-mail: *sajtmzr@mail.ru*

² старшыня прафкама Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь

У артыкуле разглядаюцца этнаграфічныя адметнасці казачнага эпасу Мазырскага Палесся. Выяўлены рэгіянальныя асаблівасці ўступных формул казак, запісаных А. Сержпутоўскім. Асноўная ўвага надаецца аналізу этнакультурнай спецыфічнасці моўнай асобы палешука.

Ключавыя словы: казка, Мазырскае Палессе, моўная асоба, паляшук, уступная формула, этнакультурны вопыт, этнонім.

**LINGUISTIC PERSONALITY OF PALESHUK (PALESSJE REGION INHABITANT)
IN THE FAIRY-TALE EPIC OF MOZYR PALESSJE**

H. V. Yudziankova¹, V. V. Strukau²

¹PhD, the head of postgraduate institution of Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: *sajtmzr@mail.ru*

² the chairman of the trade union committee of Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, Republic of Belarus

The article deals with the ethnographic features of the fairy-tale epic of Mozyr Palessje. The authors reveal the regional features of the introductory formulas in fairy tales, written by A. Serzhputovsky. They analyze the ethnocultural peculiarities of linguistic personality of Palessje region inhabitant.

Key words: fairy-tale, Mozyr Palessje, linguistic personality, Palessje region inhabitant, introductory formula, ethnocultural experience, ethnonym.

Уводзіны. Кожнаму пакаленню застаецца ў спадчыну тое, што стварылі талент і працалюбства яго бацькоў і продкаў, што выяўляе нацыянальнае аблічча народа. Стагоддзямі, узбагачаючы і ўдасканальваючы, нягледзячы на цяжкія гістарычныя ўмовы, на ліхалецці войнаў, стваралі нашы прашчурны народнае мастацтва, у якое ўкладвалі тонкі густ і высокае майстэрства. Адыходзіла, гублялася многае, але і тое, што засталася, раскрывае перад намі дзівосны і мудры свет народа – ашчаднага захавальніка ўсяго лепшага і таленавітага творцы. Беларуская народная творчасць – гэта люстра душы беларускага народа, невычэрпная крыніца натхнення і мастацкіх вобразаў.

Палессе ў гэтым плане ўяўляе сабой адзін з унікальных рэгіёнаў, які адлюстроўвае элементы духоўна-культурнага і соцыўнага этнавопыту (у тым ліку старажытныя, архаічныя), афарбаванага ў спецыфічны для дадзенага рэгіёна каларыт (“паляшукі”). Вядомы этнограф і фалькларыст Аляксандр Сержпутоўскі зацікавіўся Палессем яшчэ падчас працы настаўнікам у Лучыцкім народным вучылішчы Мазырскага павета. Вельмі ўразліва маладога чалавека мясцовыя абрады, замовы і заклінанні, прыказкі і прымаўкі, з якімі ён знаёміўся падчас размовы з простымі палешукамі. Адразу ж узнікла жаданне расказаць пра такія дзіўныя куткі усім людзям. Першая публікацыя выйшла пад назвай “Голос из глуши”. У ёй аўтар эпізадычна пазнаёміў чытачоў з некаторымі рысамі жыцця сялян вёскі Лучыцы, звярнуў увагу на неабходнасць падрыхтоўкі кваліфікаваных спецыялістаў для вёскі, бо мясцовыя знахары і шаптухі наносілі здароўю жыхароў непараўнальную шкоду. Такім чынам, А. Сержпутоўскі спачатку як аматар, а потым як даследчык культуры і быту свайго народа пачаў запісваць, сістэматызаваць і вывучаць усё, што датычылася жыцця палешука, яго быту і культуры.

Мэты і задачы. Мэта артыкула – аналіз этнаграфічных асаблівасцей казак Мазырскага Палесся.

Пастаўлена мэта прадугледжвае вырашэнне наступных задач: выявіць асаблівасці структуры і рэгіянальныя адметнасці казак, запісаных на Мазырскім Палессі; разгледзець асноўныя спосабы праяўлення этнакультурнай спецыфічнасці моўнай асобы палешука.

Метады і матэрыял даследавання. Выкарыстаны метады суцэльнай выбаркі і супастаўляльны метады. Матэрыялам для даследавання паслужылі казкі Мазырскага Палесся [4].

Вынікі і іх абмеркаванне. У адрозненне ад літаратурнай анамастыкі, у якой надзвычай важнай з’яўляецца індывідуальная творчасць асобнага аўтара, фальклорны тэкст знаходзіцца на мяжы літаратурнага твора, гістарычнага апавядання і рэлігійных вераванняў, таму анімічная прастора фальклору значна бліжэй, чым літаратурная, да рэальных імёнаў. Такім чынам, анамастыкон вуснай народнай творчасці ўяўляе сабой пэўны набор онімаў, якія ўжываюцца ў канкрэтным выпадку, таму працэс іх узнікнення складаны

і звязаны са станаўленнем фальклорных сюжэтаў. Онім у вуснапаэтычных тэкстах часцей за ўсё выконвае рэпрэзентатыўную (прадстаўнічую) функцыю і ўжываецца замест азначальных займеннікаў “усякі”, “кожны”: *Што будзе, тое будзе, а Саўка (Грышка) на куце не будзе; Я яму пра Фаму (Кузьму, Хомку), а ён мне пра Ярому (Яромку); Па Сеньку (Хомку, Юрку) і шапка.* Як адзначае Н. П. Лобань, некаторыя імёны ў прыказках, прымаўках і фразеалагізмах паўстаюць з азначным, характарыстычным падтэкстам і нават набываюць абагульнена-сімвалічнае значэнне: *аднаго Юрку запусцілі, а ўся хата заюрылася; набрацца як Марцін за рубля; Антось да Тадора – што лапаць ды абора; якая Агатка, такая ў яе і хатка; гэты Яўхім і з вады вылезе сухім* [2, с. 38].

Прамежкавае становішча паміж класам уласных і агульных найменняў займае этнонім, які “па сваіх функцыянальных асаблівасцях вельмі блізкі да назваў жывёл, раслін, горных парод, мінералаў і “прыцягваецца” да апелятыўнага масіву слоў” [1, с. 29]. Даволі шырока і паслядоўна выкарыстоўваецца этнонім *палешук* у вуснапаэтычных тэкстах, запісаных на Мазырскім Палесці: *Абabraў сабе палешук седзібу паміж балота кале ракі да ў давай там рабіць будоўлю* [4, с. 179]. Ад прыроды гэтага рэгіёна надзелены яе жыхары такімі рысамі характару, як рахманасць, кемлівасць (*Пери чэрці былі вельмі плодныя, але палешук перахітрыў і чорта* [4, с. 179]; *Бежыць чорт на брадох у вадзе да ў гразі па сама горло, а палешук седзіць на карку, падгібаўшы ногі, да толькі кіруе. Ездзіў-ездзіў Палешук на чорту, здаволіўса да ў вернуўса да гасподы* [4, с. 180–181]), рашучасць і мужнасць, упэўненасць у сваіх сілах (*Бачыць чорт, што палешук не лекаецца ні балота, ні ракі, ні лесу, от і давай ён усюдах тужаць чалавека, давай рабіць ему ўселякую пакась, каб выгнаць яго з тае седзібы... Але Палешук ідзе сабе па лесе да ўсе залысвае сакераю дзераўлякі* [4, с. 179–180]), працавітасць і ўпартасць (*От давай палешук расчышчаць землю да затовіць дзераво на будоўлю* [4, с. 180]; *Збудаваў сабе палешук уселякі будынак, ускарпаў палянку землі, расчысціў лапкіло сынажаці да ў зажыў добрым хаджайнам* [4, с. 181]). Такім чынам, этнонім набывае супярэчлівае значэнне: з аднаго боку, народам прызнаецца сувязь палешукоў з нячыстай сілай, з другога – развенчваецца міф аб магутнасці чорта і сцвярджаецца перавага чалавека над звышнатуральнымі сіламі, дзякуючы свайму розуму і кемлівасці.

Казка сінкрэтычна па сваёй сутнасці, таму ў ёй арганічна спалучаюцца шматлікія малыя жанры фальклору, ствараючы своеасаблівы казачны стыль. Непасрэдным чынам уводзіць слухача ў казачны свет мастацкая формула. Традыцыйны казачны зачын настройвае ўвагу слухача і выражае эмацыянальны ўздым апавядальніка, рыхтуе яго да ўзлёту над паўсядзённай рэальнасцю. Пераважная большасць беларускіх народных казак мае двухскладовы зачын “жылі-былі”, які паказвае на няпэўную даўнасць часу дзеяння і настройвае слухачоў на эпічны лад. У зборніку А. Сержпутоўскага самай частотнай з’яўляецца ўступная формула “жыў (быў) сабе”, у якой зваротны займеннік указвае на непасрэдную скіраванасць дзеяння на галоўнага персанажа твора. Прычым, ідучы ад праўды жыцця да мастацкай праўды, аднаскладовым дзеясловам “жыў” пачынаюцца казкі пра простых сялян, якія ўвесь свой век толькі і робяць, што працуюць: *Жылі сабе дзед да баба* [4, с. 101]; *Жыў сабе адзін чалавек* [4, с. 36]; *Жыў сабе адзін Каваль* [4, с. 121]. Дзеясловам “быў” характарызуюць палешукаў прадстаўнікоў духавенства і вышэйшых чыноў: *Быў адзін такі пан* [4, с. 61]; *Быў сабе адзін поп* [4, с. 132]; *Быў сабе адзін дваранін* [4, с. 148].

Многія казкі, запісаныя на Мазырскім Палесці, пачынаюцца ўступнымі развагамі, якія адлюстроўваюць так званую “суб’ектыўна-падзейную карціну свету” [3, с. 59]: *Калі тое было – не ведаю. Мабыць, вельмі даўно... Мой дзед, каб ёму лёгка ікнулася на том свеце, злезе з печы, апране кажуха да высунецца з хаты на прызбу, сядзе на сонейку да ў кажэ нам казкі* [4, с. 112]; *Слухайце бо! Скажу вам не казку, а шчырую праўду. Гдзе тое было – цяпер я забыўса, бо ўжэ, бачыце, старась. А ведамо, калі з чупрыны гінуць валасы, та ў памяць – з галавы* [4, с. 116]; *І той багатыр, хто мае многа ўселякаго добра, ў той, хто вельмі дужы да здаравенны. Часам дурныя кажучь, што абы грошы, та ў здароўе будзе. Не, мабыць, трасца табе не здароўе будзе за грошы...* [4, с. 185].

Даволі часта ў казках уступная формула ўтрымлівае прыказкі і прымаўкі, з дапамогай якіх апавядальнік перадае свае развагі і роздум, погляды на жыццё і якія садзейнічаюць стварэнню цэласнага мастацкага твора. Адны парэміялагічныя адзінкі могуць уводзіцца ў кантэкст у якасці эпіграфа, выконваючы падрыхтоўчую функцыю: *Не рабі ліхога ў не бойса нікого* [4, с. 81]; *Праўда наверх выдзе* [4, с. 81]; *І сабака на старасці не брэшэ* [4, с. 96]. Іншыя ж прыказкі і прымаўкі своеасаблівым чынам арганізуюць пабудову казкі на ўзроўні архітэктанічнага паралелізму: *Не вер каню ў дарозе, а жонцы дома* [4, с. 33]; *Калі Бог дась, та ў акно падась* [4, с. 63]; *На свеце ўсёго нажывеш і Кузьму бацькам назавеш* [4, с. 46]. Прыведзеныя народныя выслоўі, шматразова паўтараючыся на працягу твора і паступова напаўняючыся сэнсавымі канатацыямі, з’яўляюцца своеасаблівым вывадам усяго апавядання і падкрэсліваюць яго асноўную думку. Многія з афарыстычных выказванняў, створаных у працэсе апавядання, набылі самастойнае жыццё па-за казачным эпасам і з’яўляюцца сёння своеасаблівым кодэксам народнай маралі: *Як топішса, та ў за брытву хопішса; Покуль згубіш ліхо, та добрае само згіне; Баба хітрэй чорта; Калі Бог не дась, та людзі не памогучь; Што не край, та абычай, што село, та нораў, а што галава, та розум; Чалавек ніколі не кідае надзеі на ішчасце, бо без надзеі нельга жыць на свеце.*

У некаторых зачынах казак зборніка час дзеяння суадносіцца з адпаведнымі грамадскімі падзеямі ці канкрэтным месцам іх узнікнення. З дапамогай такога стылістычнага прыёму ствараецца рэалістычная пераканаўчая атмасфера, якая прыцягвае большую ўвагу слухачоў сваёй праўдзівасцю: *Гэта было ешчэ*

за паньшчыну [4, с. 152]; Даўно тое было, мабыць, ешчэ тагды, як у наш край прышлі цыганы [4, с. 188]; Гэта было моо ўжэ за вашу палец от тут недалёка, кале Слуцька [4, с. 140]; Бачыце, якая тут нетра, якая тхлань: цэлы тыдзень ідзі, та да краю не дацягнешца. Даўней тут была чыстая вада, усе лелело да блішчала на сонейку, бы шкло [4, с. 177].

Вывады. Такім чынам, мясцовы каларыт, самабытнасць і арыгінальнасць апавядальніка найлепшым чынам адлюстроўваюцца ў яго моўна-стылёвай манеры. Адным з найбольш яркавых праяўленняў моўнай этнаспецыфічнасці Палескага рэгіёна з’яўляецца моўная асоба самога жыхара Палесся – палешука, якога адрозніваюць не толькі адметнасці гаворкі, але і адметны фон устойлівых выразаў (у тым ліку рэгіянальнага характару), паслядоўны зварот да намінацый і фактаў са сферы народнай духоўнай культуры, а таксама амбівалентнай ацэнкі сябе як асобы.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Бондалетов, В. Д. Русская ономастика: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. / В. Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.
2. Лобань, Н. “Лёсу кірунак, долі выснова”: Уласнае імя ў мастацкім тэксце / Н. Лобань // Роднае слова. – 2001. – № 12. – С. 38–41.
3. Лук’янава, Т. Казка і няказкавая проза: Сістэматызацыя і класіфікацыя жанраў / Т. Лук’янава // Роднае слова. – 2005. – № 12. – С. 57–60.
4. Сержпудоўскі, А. К. Казкі і апавяданні беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпудоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1999. – 191 с.

References

1. Bondaletov, V. D. (1983). *Russkaja onomastika: Ucheb. posobie dlja studentov ped. in-tov.* [Russian onomastics: Textbook for students]. – М. : Prosvshhenie. (In Russ).
2. Loban, N. (2001) *Ljosu kirunak, doli vysnova: Ulasnae imja u mastackim tjeksce* [The fate direction, the fate conclusion: Proper name in the text]. *Rodnae slova.* 12, 38–41.
3. Lukjanava, T. (2005) *Kazka i njakazkavaja proza: Sistjematyzacyja i klasifikacyja zhanrau* [Fairy tale and non-fairy tale prose: Systematization and classification of genres]. *Rodnae slova.* 12, 57–60.
4. Serzhputouski, A. K. (1991). *Kazki i apavjadanni belarusau-paleshukou.* [Fairy-tales and stories of Palessej region inhabitants]. Minsk : Universitjeckae. (In Bel).